

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Szerkesztette:
Bárány Erzsébet

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2020

ETO 81'1:061.3(477.87)

B 19

A kiadvány a 2019. május 23–24-én Beregszászban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke által rendezett *Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár* című nemzetközi tudományos szemináriumon elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A kötet a neves szlavista születésének 100. évfordulója kapcsán az életét, az oktatói, a nyelvészeti és az irodalmi tevékenységét bemutató tanulmányokat adja közre.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2020.08.27., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege és Filológia Tanszéke közreműködésével.

Szerkesztette:

Bárány Erzsébet

Lektorálta:

dr. Bárány Béla, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

dr. Gazdag Vilmos, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A magyar nyelvű szöveget korrektúrázták:

a szerzők

Az ukrán és angol nyelvű szöveget korrektúrázta:

Kordonec Olekszandr és Vrábely Tamás

Műszaki szerkesztő:

Gazdag Vilmos

Borítóterv:

Gazdag Vilmos, Vezsdel László

ETO-besorolás:

a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára

A kiadásért felelnek:

Csernicskó István (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola megbízott rektora)

Orosz Ildikó (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke)

Dobos Sándor (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

**A kiadvány megjelenését
a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács támogatta.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-7868-35-3

© A szerzők, 2020

© A szerkesztő, 2020

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

За редакцією:
Єлизавети Барань

ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У»
Берегове–Ужгород
2020

УДК 81'1:061.3(477.87)

Б 19

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «*Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*», який відбувся 23–24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II (протокол №5 від 27.08.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

За редакцією:

Єлизавети Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Коректура угорського тексту:

авторська

Коректори українського та англійського текстів:

Олександр Кордонець та Томаш Врабель

Технічний редактор:

Вільмош Газдаг

Обкладинка:

Вільмош Газдаг, Ласло Веждел

УДК:

Бібліотечно-інформаційний центр «Опаціої Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)

Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

**Друк збірника здійснено за підтримки
Угорської академічної ради Закарпаття**

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

ISBN 978-617-7868-35-3

© Автори, 2020

© Редактор, 2020

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 2020

Зміст / Tartalom

ВСТУПНЕ СЛОВО	9
ELŐSZÓ	11
БАЛЛА ЕВЕЛНА: Мотив дороги в малій прозі Еміля Балецького	13
БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА: Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності)	21
GAZDAG VILMOS: A szláv-magyar nyelvi kapcsolatok alakulása egy elfeledett keleti szláv jövevényszó regionális újjáéledése tükrében	41
ZOLTÁN ANDRÁS: Az „Ószláv nyelv” című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából	49
КАПРАЛЬ МИХАИЛ: Время надежд и разочарований русинской интеллигенции: еще раз к биографии Эмиля Балецкого	61
КОРДОНЕЦЬ ОЛЕКСАНДР: Концепт щастя у новелах «Цвіт щастя» Богдана Лепкого та «Счастье» Еміля Балецького	69
KOCSIS MINÁLY: Balezcky Emil és az ukrán nyelvemlékek	77
КРАВЕЦЬ ЛАРИСА: Лінгвофілософські виміри поняття «рідна мова»	83
LEBOVICS VIKTÓRIA: Balezcky Emil jogtalan elbocsátása az Eötvös Loránd Tudományegyetem archívumában található dokumentumok tükrében	93
ЛЯВИНЕЦ МАРИАННА: Ранняя поэзия Э. Балецкого	117
ЛЯВИНЕЦ-УГРИН МАРИАННА: Новые страницы биографии Эмиля Балецкого	127
МУШКЕТИК ЛЕСЯ: Фольклорно-етнографічні записи Еміля Балецького	165
TASKOVICS OKSZANA: Balezcky Emil útja a népi íróvá válása felé	177
CSERNICSKÓ ISTVÁN: A szláv nyelvváltozatok kategorizálásának kérdése Kárpátalján	183
ЧОНКА ТЕТЯНА: Прозові твори Еміля Балецького: стиль, тематика, проблематика	223

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ЗАПИСИ ЕМІЛЯ БАЛЕЦЬКОГО

ЛЕСЯ МУШКЕТИК

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

mushketik@ukr.net

The article deals with the ethnological interests of the famous slavist, professor of the Budapest University Emil Baleczky, who was a man with various creative interests. As a scientist he made a significant contribution to linguistics and, in particular, to the study of the vernacular of Transcarpathia. His interest in folk culture, customs, oral poetical creativity of the region is also known. The proposed article examines samples of various genre works – songs, ballads, legends, etc., recorded by Baleczky in his native Chinadiyevo village. He comments on and analyzes them in the context of the folk tradition of the region. The article also presents some notes on the Baleczky's record of temple holiday in the Yasinia village and also examines the use of folklore in the artist's poetic creativity.

Еміль (Омельян, Ємельян) Балецький (1919–1981) відомий як мовознавець, літературознавець, поет, перекладач, педагог. Філолог-славіст, доктор наук, він багато років поспіль очолював кафедру російської філології Будапештського університету, з його ініціативи і за його участі 1961 року в межах кафедри створено відділення української мови й літератури, яке існує і до сьогодні як кафедра української філології у межах Інституту слов'янської і балканської філології. Балецький є співавтором підручника старослов'янської мови для угорців, автором численних мовознавчих та ін. статей та розробок, автором хрестоматії з історії російської мови, описів пам'яток української писемності XVII ст., знайдених на території Угорщини; дослідником «Слова о полку Ігоревім». Він був одним із редакторів часопису «Studia Slavica», який виходить і зараз. Від 1958 – член комітету з історії слов'янської філології при Міжнародному комітеті славістів.

І хоча Балецький не був фольклористом у прямому розумінні цього слова, він цікавився народною культурою, усними оповідями людей, народною звичаєвістю. Відомо, що в основі фольклору лежить народнорозмовна мова, місцеві говірки, які також вивчав дослідник.

Еміль Балецький народився в с. Гукливиї тогочасного комітату Берег, нині Воловецького району Закарпатської області, а згодом

переїхав до Чинадієва¹ (угор. Бергсентміклош), де, вочевидь, мав змогу ознайомитися з життям і побутом місцевих жителів, його усною історією. Так, кілька фольклорних творів, записаних Балецьким у рідному селі, він опублікував на сторінках тогочасного часопису «Літературна неділя». Вони згодом були оприявлені у виданні, присвяченому 25-м роковинам із дня смерті Балецького «Э. Балецкий. Литературное наследие» (2007), під редакцією А. Золтана та М. Капраля, яким належить і вступне слово до книги (Балецкий 2007). Збірка присвячена маловідомій спадщині вченого – його літературним творам, зокрема поезії російською мовою, художнім перекладам, фольклорним записам на Закарпатті та статтям рідною мовою. Як зазначають редактори, джерелом публікацій стали переважно закарпатські видання минулого і сьогодення, як окремі, так і добуті з численної періодики – «Літературна неділя», «Русская правда», «Nasza światlica», «Закарпатська поезія ХХ ст.» (Ужгород, 2003) та ін., їм вдалося відшукати їх в особистих зібраннях колег із різних країн. До видання увійшло й кілька статей, присвячених літературним та мовним питанням різних слов'янських народів. Особливої уваги заслуговує заклик Балецького до письменників – звертатися до живої народної мови і побуту, творчо використовувати їх у своїй праці, а не черпати матеріал з книжних джерел (стаття «Літературна і народна мова»). Велику вагу надає Балецький рідному фольклору, вважаючи, що найглибші, найяскравіші художні образи були створені народом, усною творчістю простого народу. Він наголошує, що фольклор дав світовій літературі такі теми, як «Фауст» Гете, казки Пушкіна, балади Араня та ін. (Балецкий 2007: 156). Пише він і про необхідність опрацювання, вивчення народних балад, пісенності краю. Мовознавчій діяльності Балецького, зосібна його порівняльним українсько-угорським студіям багато уваги присвятила Є. Барань (Барань 2019: 466–474; Барань 2018: 150–161; Барань-Комарі 2005: 115–129).

Фольклорні публікації Балецького датовано 1940-ми роками, у той час чимало фольклорно-етнографічних матеріалів друкувалося в

¹ Про мадярського візира Чинаді, який разом з мадярами, що прямували в Дунайську долину, перейшов Карпатські гори, згадано в народному переказі «Про Чинадієво». Пораненого Чинаді виходила дівчина-сирота Єва, яку він потім хотів забрати з собою, та дівчина не бажала покинути вітчизну. Тоді він збудував для неї *каштіль* (kastély – замок), записавши її як Чинаді Єва. Так утворилася ця назва. Її тлумачать і таким чином, що пани тут нібито чинили протизаконні дії, *самочинно* судили кріпаків.

періодиці. 1941 р. в Ужгороді було засноване «Подкарпатское общество наук», яке, по суті, виконувало роль Академії наук і об'єднувало місцеву інтелігенцію для здійснення наукових досліджень історії та культури Закарпаття. В Обществі діяло три секції: наукова, літературно-мовна та художньо-етнографічна. Головою став професор Будапештського університету Антоній (Антал) Годинка, а з 1942-го року – Олександр Ільницький. Янош Гарайда керував практичною роботою, редагував часописи Общества, разом з М. Лелекачем він уклав «Загальну бібліографію Підкарпаття» (1944). Обществом було видано 30 томів серії «Народний календар» (Népkönyvtár) та ін. Повну бібліографію Общества подав у наш час М. Капраль (Капраль 2002).

На сторінках видань Общества – часописів «Зоря-Најна́л» (1941–1943), «Літературна Недѣля» (1941–1944), «Руська Молодежь» (1941–1945), «Великий Сельско-господарский Календарь» (1941–1943), «Народна Школа» (1939–1944) друкуються і фольклорно-етнографічні матеріали. Так, у «Літературной Недѣлі» вміщено статті Ф. Потушняка, І. Гарайди, Г. Стрипського, М. Милославського, добірка коломийок В. Піпаша та ін. Грунтовні статті про весілля в річнику II за 1942 р. подали Ф. Туряник «Свадьба в долині Тур'ї» та Л. Дем'ян «Сватьба в околицях Вишніх Верецьких», що вважаються одними з найповніших описів даного обряду (про нього писали також Митрак, Кралицький, Гнатюк та ін.). Часопис «Зоря-Најна́л» умістив цікаві дослідження Ф. Потушняка про вірування, пов'язані зі стихіями, П. Милославського, Д. Задора про народні пісні та ін. Статті публікувалися двома мовами – українською та угорською, є резюме – німецькою і французькою. У «Народній школі» (1939–1944) знаходимо цінні розвідки П. Лінтура про колядки, а також угорських та ін. історичних героїв (короля Матяша, князя Ракоці Ференца II, Йосифа II) у фольклорі українців-русинів Закарпаття, Є. Недзельського про вертеп та ін. Багато фольклорних текстів опубліковано в журналі «Руська Молодежь» (1942–1944), це, до прикладу, близько п'ятиста казок, та більшість з них є перекладами і переспівами європейського казкового епосу, частково здійснено втручання в текст.

Розгляньмо детальніше записи Балецького, зроблені на Закарпатті. З фольклору це пісня-балада про турецький полон на сюжет «теща в полоні у зятя», пісня-балада про дочку-пташку, любовна пісня та два народні перекази про єпископа Тарковича. Є тут і опис

храмового свята з Ясіня. Твори вміщено на сторінках часопису «Літературна неділя».

Твір «Ішли турки з татарами» на сюжет «теща в полоні у зятя» належить до давнього, турецько-татарського циклу народних балад, пов'язаних із набігами і викраденнями, забиранням людей у рабство у XVI–XVII ст. на Закарпатті. В уснопоетичній творчості краю, слов'янських народів загалом збереглися пісні на сюжети «брат продає сестру турчинові», «теща в полоні у зятя», «сестра в турецькому полоні» та інші, зокрема на Закарпатті це пісні «Коли мамка умирала», «Єдна сестра брата мала», «Ішли гори з долинами» та ін. У згадуваній нами пісні розповідається, як турок бере у полон жінку і передає її своїй дружині за служницю, вона колише дитину, яка виявляється її внуком, а дружина турка – дочкою, яку колись викрали вороги. Пісня закінчується добре – матір з подарунками відпускають додому. Варіанти пісні існують і в інших слов'янських народів, так, сам зять виявляється сином бранки, мати розпізнає його чи доньку по знаках на тілі. Художній прийом невпізнання родичів є властивий фольклорним творам, він розвиває фабулу, підсилює інтригу і має міфологічне підґрунтя.

Наступна лемківська пісня «У мамки'мъ росла» належить до циклу соціально-побутових та частково весільно-обрядових пісень:

«У мамки'мъ росла,
 Удъ мамки'мъ пішла,
 Та вже моя доріженька
 Терньомъ заросла.
 Терньомъ заросла,
 Листьомъ припала,
 Червеною калиною
 Понадвисала.
 Терня проломлю,
 Листя промету,
 А до свої пані-матки
 Птахомъ полечу»

(Літературна неділя 1942: 124).

Виконується на дуже поширений у багатьох народів сюжет про «доньку-пташку», про що написано чимало розвідок (Колесса 1970; Франко 2013; Зілинський 2013 та ін.). Належить до циклу пісень про тяжку жіночу долю, відлучення від роду дівчини, яка вийшла заміж у далеку сторону, є чужою в родині чоловіка, її можуть ображати члени

сім'ї, некоханий чоловік, а надто свекруха, якій вона підлягає безпосередньо. Дівчина перетворюється у пташку, часто зозулю, і прилітає до матері, аби розповісти про своє тяжке життя. Пісня побутує в численних варіантах. У даному творі проблеми лише означено, однотипним повтором, предикатом «у мамки росла» маркується безтурботне дівоче життя під захистом люблячої матері, яку їй довелося покинути, піти від неї. Формулою неповернення служить *доріженька*, що «заросла терном, листьом припала, червеною калиною позаростала», адже дороги назад немає, мати вже не може їй допомогти, не зможе втрутитися, за законами села вона вже підлягає іншій родині, іншому роду і має коритися чоловікові та його рідні. Дівчина мріє вирватися на свободу – «терня проломлю, листя промету» і повернутися до матері.

Ще одна пісня «У неділю рано» є ліричною любовною з баладними елементами. До неї долучено й невеликі коментарі Балецького, який вважає, що, судячи з мелодії та структури вірша, це пісня книжного походження, яку творили школярі, а пізніше – дяки. Він свідчить, що в народі збереглося багато таких напівнародних пісень, наприклад, «дяковських похоронних пісень». З останнім твердженням можна погодитися: і справді, чимало писемних, авторських творів переходило в народ, зокрема це духовні пісні з релігійними мотивами, як, наприклад, про «гнану правду». Однак, на нашу думку, згадувана пісня, швидше, належить до народних любовних пісень баладного спрямування і є не цілісним твором, а результатом контамінації різних пісень. У її першій частині йдеться про любовні переживання дівчини, з характерним народпоетичним прийомом – психологічним паралелізмом з життя природи і емоційного стану людини: іде дрібний дощик – плаче дівчина, яка боїться втратити коханого. З подальшого діалогу між нею і парубком виявляється, що її жалі марні – «він буде її, а вона його», тобто вони залишаться разом, перепон для їхнього шлюбу, за словами хлопця, немає. Адже «і люди рають, і родичі дають і судив сам Бог». Тобто дівчина високо оцінюється односельцями як відданиця, її статус відповідає очікуванням родини парубка, а ще цьому сприяє і доля, Бог. Далі до пісні долучаються рядки з пісенних творів про інцест брата і сестри: «Ты підешь горовъ (2) /А я долиновъ,/Ты зацвітешь ружовъ (2)/А я калиновъ» (Літературна Неділя 1942: 210). Це баладний мотив «перетворення на рослини» як покарання за порушення табу; в українському фольклорі відомі подібні пісні про походження квітів

братки, братики польові, Іван-да Мар'я, де сестра заквітає в жовтий цвіт, а брат – в синій. Останні рядки, теж баладного походження, є свідченням вічного кохання, любові сильної, сильнішої за смерть, коли кохані не розлучаються ніколи, помирають разом і їх ховають в одній могилі – цей образ поширений у любовній ліриці та прозі. Таке поховання є нагадуванням про вагу «любові понад усе», кліше-пересторога для інших, loci communes інших варіантів, де пара гине від фатальних обставин, втручання родичів тощо, на могилі виростають квіти, дерева і сплітаються гілками.

Фольклор Закарпаття багатий історичними, топонімічними та ін. переказами. Є тут і наративи про відомі історичні особи, різних діячів тощо. Е. Балецький записав два перекази про пряхівського єпископа Тарковича. Григорій Таркович (1754–1841) – закарпатський церковний і культурний діяч, перший єпископ Пряшівської греко-католицької єпархії в 1818–1841 роках, залишив по собі добру пам'ять у народі. Це відзначає Балецький, вважаючи, що саме тому про нього лишилися перекази, він сам походив з народу і вибився «із хати до палати». Це власне і є контрапунктом переказу, чудесне перетворення простого хлопця з бідного на багатого, з гнаного на владника, єпископа. Таркович був бідним сиротою, і люди пожаліли його, дали йому «таркату петечину» – строкату свитку, звідсіля і його прізвище. Вочевидь, хоча це не вказано у творі, *таркатий* є дериватом від угорського слова «tarka». Єпископом він стає за велінням долі – якийсь пан насипав йому грошей у тайстру – у торбу і послав до ченців. Ті знайшли гроші, на які вивчили Тарковича на священника. В іншому варіанті Таркович зустрівся з паном у Голицях біля замку Берегів, той його пожалів і забрав до мукачівського монастиря. Балецький пише, що таке справді могло статися, бо Таркович народився в с. Пасіка, поблизу Чінадієва. Він міг бути грамотним, бо був сином дяка. Однак у подібних творах головним є не сама достовірність, а народне бачення подій та осіб, їх ставлення до них, самі образи та способи поетизації дійсності.

Зустрічаємо в записах ученого також опис храмового свята 1942 року в с. Ясіня на Гуцульщині під назвою «Празник в Лазенщині». Храмове свято (престол, празник) – це щорічне громадське свято, день вшанування святого, на честь якого названо місцеву церкву, або день її освячення. Балецький послідовно описує перебіг свята, власне, на прикладі однієї родини, тут діють Василь та Василина, вуйко Іван та ін. Розповідається про прибуття людей на храм, опис колоритного

гуцульського вбрання чоловіків та жінок, залищань між дівчатами і парубками. Дія відбувається на головних публічних місцях села – на вулиці і в храмі: «На улици знову великий рухъ: медовникарі продають медовники, жидь крахлі; веркликъ, сопілка, дрымба грають; жебраки просять; легині жартують; лазещане запрошують гостей» (Литературна Недѣля 1942: 124). Тривають поминки на могилах із залізними та дерев'яними хрестами: «На гробахъ розложили колачі та горівку. Се остатки старого поганьського звичаю, колись то въ рокъ по смерти умершого отправляли на могилахъ тризну. Жебраки ходять помежи людей просячи: Подаруйте, подаруйте бідному, невидячому, калікови темному, за усопшихъ родичовъ, за здоровля живучихъ, подаруйте, змилосердіться за раны Исуса» (там само). У кінці оповіді довідуємося, що жебраки теж непогано заробили, адже відомо, що милостиня, добротинність у ці дні була обов'язковою вимогою народної звичаєвості. Потому триває пригощання в хатах, подають страви, пиво та горілку. Співають пісень, коломийок, вміщено взірці текстів. Свято завершується від'їздом гостей.

Е. Балецький чимало уваги присвятив угорським запозиченням, гунгаризмам в українській мові. У статті «О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (Венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича)» (Балецкий 1963: 337–386) він уперше звернув увагу науковців на присутність угорських запозичень у галицьких говірках. Базуючись на згадках про угорців у галицькому фольклорі, дослідник відносить початок галицько-угорських зв'язків до періоду княжої Русі (там само: 341). На його думку, ці віддзеркалені у фольклорі зв'язки вплинули на словниковий склад галицьких українських діалектів, а також на твори письменників, що їх вживали. Хочемо навести подібні фольклорні приклади з власних досліджень. Про Угорську землю є згадки у галицьких та закарпатських колядках, серед яких трапляються старовинні, ще з язичницьких часів, з космогонічними мотивами про персоніфіковані місяць, сонце, зорі, творення неба й землі трьома голубками, які сіяли пісок та золотий камінь. Є тут і твори з дружинно-князівськими мотивами та образами, що нагадують билинний епос. Це, зокрема, колядки про хлопця, його стрій і зброю, богатирського коня, що «срібними копитами лупає кремінь і будує церкву з трьома верхами», «кошулучка Іванка / Василька, прана в Дунаї, сушена у тура на рогах» і т. п. Зустрічається образ оленя з «п'ятдесятьма (70) рожками, на них тарелець, на тарелці

золотий столяр, на столярку молодець в гуслі грає і співає». Цікаво, що в старовинних угорських різдвяних піснях-рюгьошах, функціонально подібних до колядок, теж є образ оленя з тисячею рогів-гілок, на яких горить тисяча свічок:

Amoda is keletkezik egy sebes patak,
 Gelgetem juhaimat, csodaszarvas.
 Csodaféle szarvasnak
 Ezer ága-boga,
 Ezer misegyertya
 Gyulladván gyulladjék.
 Ej regő-rejtem,
 Regő-regő regő rejtem!

(Dömötör 1972: 21).

Олень у давніх угорців був священною твариною, тотемом, адже він, за давніми уявленнями, причетний до започаткування їхнього роду (легенда про Гунора і Мадяра).

На Закарпатті зафіксовано кілька варіантів колядки про пана перемиського (перемиського), який вернувся з Угор (у збірках Я. Головацького, працях М. Драгоманова, у часописі «Листок» та ін.). В одних варіантах вона адресується господарю, в іншому – дівчині, інколи священнику. У творі йдеться про молоду пані (молоде паня), що в пишних строях танцює перед перемиським паном. Про це, а також про зв'язки руських князів з угорськими йдеться в колядці «Ей в полі, в полі, в чистецьком полі», яку Лінтур наводить за журналом «Листок» (1902, № 24: 280):

А наш панійко з войны прїїхав,
 З войны з войноньки, з *вгорской* сторонойки.
 Позїзжали ся к нему панове,
 К нему панове, его братове.
 Стали ся его вивідовати,

Что там доброго в *Угрох* слыхати?
 Добре слышано, бо поорано,
 Юж поорано, злотом засіяно,
 Павяным перцем заволочено,
 Золотым мечем загорожено»

(Линтур 1942: 39–40).

У колядці описано весілля одного з галицько-волинських престолонаслідників, яке відбулося після переможного повернення з воєнного походу в Угорщину. Тут пан Перемиський розповідає, куди і для чого він їздив².

Одна із праць Балецького присвячена опису населення, мови, міграцій села Комлошка в Угорщині, він відносить її говірку до лемківських, що збереглися у селах Банське і Давидів біля Кошице (Словаччина) (Балецький 1956: 345–364), наводить кілька фольклорних зразків із зібрань Я. Головацького. Зазначимо, що про мову і фольклор Комлошки, інших русинських сіл регіону писали дослідники, питанням міграцій на територію Угорщини присвячені праці угорських вчених А. Паладі-Ковача, Д. Вігі (Paládi-Kovács 1973: 327–361, Віга 2014: 21–29).

Угорські етнологи, вивчаючи обрядовий фольклор гірського Земплена, свідчать, що це своєрідне явище в культурі Угорщини, він сформувався під впливом кількох традицій: русинської, німецької, угорської, словацької. У багатьох випадках складно виокремити елемент якоїсь певної культури. У деяких місцевостях ще досі зберігся звичай стрибати через вогонь і співати пісень на Івана Купала (св. Яноша), ці звичаї згадуються як соботки чи купаїла. У селах Мьодьорошка, Гаромгута, Регец, Комлошка, Рудабанячка у день Андраша дівчата кидають конопляне сім'я на корінь зрубаного дерева й просять: «Андраш, Андраш, я даю тобі коноплю, скажи мені, хто буде

² П. Лінтур у примітках до колядки наводить думку історика В. Пачовського, що в особі «панойка», котрий повернувся з Угорщини, виступає галицький князь Лев I, який перемиг мадьяр при Ярославі і 1281 року приєднав частину угорської території до своєї держави. Не наполягаючи, однак, на цій думці, Лінтур вважає безсумнівним факт жвавих стосунків Арпадовичів із закарпатськими місцевими князями (там само: 40). Про те, як Данило Галицький, уклавши союз з угорським королем, їде разом зі Львом та Курилом на Угорщину і женить Льва, ймовірно 1247 р., згадує М. Грушевський у своїй праці «Хронологія подій галицько-волинського літопису» (Грушевський 1901: 5). Кілька варіантів колядки наводить М. Драгоманов, котрий вважає, що в найраніших її версіях йдеться не про дівчину, а про хлопця – молоде паня, а конкретно Данила Галицького, якого привіз опікун Володислав, і якого було відновлено на князівство за допомогою угорців. Дослідник на підтвердження своєї гіпотези наводить рядки з Іпатіївського літопису 1208 р. (Антонович 1874/І: 43–49). Натомість В. Мельник пише про опис весілля Юрія Львовича, сина Лева Даниловича, який ходив на Угорщину з метою відвоювання колишніх давньоруських земель, з донькою Ярослава Ярославовича Тверського (1283 р.). (Мельник 1970: 34–35). Веселій настрій, танок нареченої, вбраної в «кований пояс», «павяний вінок», «жовті ретязки» та ін., гармоніює з доброю звісткою про переможне закінчення походу, згадане перифразом оранки та сівби.

моїм судженням». Цей звичай нагадує гуцульські обряди українців (Niedermüller 1981: 657–667).

Церковним традиціям русинів Угорщини присвячує своє дослідження Ласло Шашварі (1996). На початку Шашварі свідчить, що сама мова майже не збереглася, лише в одному селі ще говорять «порусинськи», в основі мови лежить лемківська говірка. Найбільше зацікавлення традицією відмічено у населення Мучоня, де діє русинське самоврядування і школа, хоча самі жителі Мучоня говорять змішаною словацькою говіркою. Однак традиція ще живе в багатьох селах колишніх областей Абауй і Земшлен, як, до прикладу, Фількегаза. У цих селах дотримуються великого посту, певних звичаїв у Вербну неділю, страсну п'ятницю, страсну суботу, на день Пасхи, Троїцин день. Тут святкують дні святого Андрія, дня Козьми й Дем'яна, день Люції, Різдво.

Й. Кішш розглянула «Релігійні свята і обряди у комлошських русинів (Пасха)» (Kiss 1998: 153–175). Спершу дослідниця детально подає історію села Комлошка, далі описує традиційні Великодні свята, їх перебіг, традиційні страви, випікання паски, фарбування яєць, посвячення страв у церкві, поливання водою та ін. В опис включено і сучасне святкування даного обряду. Дослідження про фольклор с. Комлошки було зроблене Ж. Діосегі і Г. Барною (Diószegi 1981: 280–295). Вони зазначають, що тут досі збереглися народні легенди та перекази, відомі старшому поколінню. Ці твори виконуються угорською і «руською» мовами. Найпоширеніші тут історичні і міфологічні легенди та перекази. Історичні переважно пов'язані з місцевою фортецею Пуста й групуються навколо особи князя Ференца Ракоці II, про нього свого часу побутував багатий і різноманітний фольклор, як пісенний, так і прозовий. Дослідники відмічають вплив слов'янської традиції у бувальщинах Комлошки, в яких збереглися залишки народних вірувань – про відьом, страшка тощо. Ці перекази розповідають русинською, рідше угорською мовою і називають їх історіями чи випадками. В угорських творах трапляється багато слов'янських елементів.

Добре знаючи рідний фольклор, поет Балецький насичував його образами свої літературні поезії. У вірші «Зелена яре» звучать мотиви троїцьких свят, святої неділі, буяння природи, молодості, краси – зеленої ярі, а крім того розгулу в цей час нечистої сили. Численні забобони, які добре збереглися на Закарпатті, постають у творі в діянні злих сил, відьомських чарах:

«Бачь,
Генъ въ проваль-долині
Плясиці, чортиці бісиці
Затопили пісню
Десь на дні керниці.

Зелена яре,
Погарище уснуло надъ горою,
Бісиці готують тамъ чары
И просять и кличуть они за собою...
Зелена яре
Я йду за тобою»

(Балецкий 2007: 61),

Згадується тут і Морана (Марена, Морена) – язичницька богиня смерті, пов'язана з сезонними обрядами умирання і воскресіння природи.

Отже, Еміль Балецький як творча людина з різноманітними науковими зацікавленнями серед іншого зробив чималий внесок у вивчення народнорозмовної мови свого краю, у його доробку зіставні й порівняльні студії, у чому йому значною мірою допомагало знання життя і побуту, народної культури свого рідного краю, його усної традиції, про що свідчать його записи з фольклору та етнографії, а також коментарі до них. Ці зацікавлення вплинули і на його поетичну і перекладацьку діяльність, тут можемо говорити про явище фольклоризму в художній творчості Балецького.

ЛІТЕРАТУРА

- Балецкий Э. 1942. Литература и народный языкъ. *Литературна Недѣля*. Число 24. Унгарь. С. 263–264.
- Балецкий Э. 1956. О языковой принадлежности и заселении села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica*. 2. 345–364.
- Балецкий Э. 1963. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (Венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича). *Studia Slavica*. 9. 337–386.
- Балецкий Э. 1980. Диалектные записи из Комлошки. *Studia Slavica*. 26. 97–138.
- Балецкий Э. 2007. *Литературное наследие* / под ред. Золтана А. и М. Карпаля. Ниредьгаза.
- Барань Є. 2019. Барань Єлизавета Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності). Katalin Balázs, Ioan Herbil (ред.) *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*. Universitatea

- Babeş-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Litere Departmentul de limbi și literaturi slave.* Cluj-Napoca: Casa Cărți de Știință, România. Anul VII, nr. 1. 466–474.
- Барань Є. 2018. Еміль Балецький – дослідник української мови (до 100-річчя від дня народження). *Українська мова.* № 4.150–161.
- Барань-Комарі Є. 2005. До питання про гунгаризми у народній мові карпатоукраїнців (русинів) Закарпаття. *Studia Russica.* XXII. 115–129.
- Віга Д. 2014. Русини-українці в межиріччі Бодрога (відомості про етнографію угорських русинів ХІХ–ХХ ст.). *Народна творчість та етнологія.* № 2. С. 21–29.
- Грушевський М. 1901. Хронологія подій галицько-волинського літопису. *ЗНТШ,* Львів, Т. 41.
- Зілинський О. 2013. *Вибрані праці з фольклористики:* У 2 кн. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського.
- Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова.* 1874. Киев. Т. I.
- Капраль М. 2002. *Подкарпатське Общество Наукъ. Публикації: 1941–1944 /* ред. и автор предисл. И. Удвари. Ниредьгаза.
- Колесса Ф. 1970. Балада про дочку-пташку. Колесса Ф. *Фольклористичні праці.* Київ. 109–163.
- Линтур П.В. 1942. *Угро-русскія коляды.* Ужгород.
- Литературна Недѣля.* 1942. Число 24. Унгар.
- Мельник В. М. 1970. *Історія Закарпаття в усних переказах та історичних піснях.* Львів. вид-во Львів. ун-ту.
- Ташкович О. 2009. Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Еміля Балецького. *Studia Russica.* 23. 249–255.
- Франко І. 1913. *Студії над українськими народними піснями.* Львів.
- Diószegi Zs.; Barna G. 1981. Komlóskaí mondák. *Herman Ottó Múzeum Közleményei.* N 10. 280–295.
- Dömötör T. 1972. *Magyar népszokások.* Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Kiss J. 1998. Egyházi ünnepek és népszokások a komlóskaí ruszinoknál (a husvét). *Tanulmányok a hazai bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzáról.* N. I. 153–175.
- Niedermüller P. A magyarországi ukránok néprajzi kutatása. *A Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai.* Budapest; Békéscsaba, 1981. P. 657–667.
- Paládi-Kovács A. 1973. Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. *Népi Kultúra – Népi Tarsadalom.* VII. 327–361.
- Sasvári L. *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzban.* Budapest: Etnikum, 1996. 102 p.
- Zoltán A. 1982. Emil Balczky. 1919–1981. *Studia Slavica.* 28. 405–408.

Б 19 **Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин.**
Збірник наукових робіт міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», Берегове, 23-24 травня 2019 року / Редактор: Єлизавета Барань – Берегове-Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. – 236 с. (угорською, українською та англійською мовами).

ISBN 978-617-7868-35-3

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», який відбувся 23-24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

УДК 81'1:061.3(477.87)

Наукове видання

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23-24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

2020 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №5 від 27.08.2020 р.)*

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ

Редактор:

Єлизавета Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

Коректура угорського тексту:

авторська

Коректори українського та англійського текстів:

Олександр Кордонець та Томаш Врabelь

Технічний редактор: Вільмош Газдаг

Обкладинка: Вільмош Газдаг, Ласло Веждед

УДК: Бібліотечно-інформаційний центр «Опаці Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)

Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

Друк збірника здійснено за підтримки Угорської академічної ради Закарпаття

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019 р., зареєстровано в реєстрі за №6179 приватним нотаріусом І.В. Мацолою) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 21.10.2020. Шрифт «Book Antiqua». Папір офсетний, щільністю 80 г/м².
Ум. друк. арк. 19,0. Формат 70x100/16. Замовл. №2792. Тираж 200.